

DOI 10.36074/logos-08.07.2022.056

ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ИДЕАЛ: ТИПОЛОГИК БЕЛГИЛАРИ ВА ИЖТИМОЙ ОНГДА НАМОЁН БЎЛИШИ

Саида Агзамходжаева

ЎзМУ профессори, фалсафа фанлари доктори

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

***Аннотация:** Мақолада Шарқ ва Ғарб мамлакатларида ижтимоий-сиёсий идеалнинг типологик белгилари, уларнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш босқичлари таҳлил қилиниб, турли даврларда цивилизацияларнинг пайдо бўлиш жараёнида ижтимоий идеал ғояларининг шаклланиш йўллари кўрсатиб берилди.*

Ижтимоий идеалнинг ижтимоий борлиқ билан субстанционал боғлиқлиги ижтимоий-сиёсий идеални ҳам жамият ва давлатни бошқаришни такомиллаштиришга қаратилган тасаввурлар, қарашлар билан узвийликда ўрганишни талаб этади. Ижтимоий борлиқдан ташқарида, унинг бевосита таъсирсиз шаклланадиган ижтимоий фикр бўлмаганидек, ижтимоий-сиёсий институтлар фаолиятдан, жараёнлардан айрича яратиладиган ижтимоий-сиёсий идеал йўқдир. Шунинг учун ижтимоий-сиёсий идеалнинг типологик белгиларини кишиларнинг ижтимоий-сиёсий институтлар, давлат ва сиёсий партиялар, ҳокимият тизимлари ҳақидаги қарашларидан келиб чиққан ҳолда аниқлаш мумкин.

Марказий Осиёда илк давлатлар цивилизация асосида пайдо бўлган. Шаҳар – давлатлар атрофида қишлоқлар жойлашган. Цивилизациянинг пайдо бўлиши эса деҳқончилик асосидаги иқтисодиёт, металлургия, ҳунармандчилик, аввал айирбошлаш, кейин эса товар-пул муносабатлари, мулкий табақаланишдан келиб чиққан гуруҳ ва синфлар, монарх бошчилигидаги иерархик бошқариш, давлат-идора аппаратлари, ворислик ҳуқуқи ва ёзув, юридик институтларнинг шаклланиши билан боғлиқдир¹. Катта бўлмаган, аммо ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий-диний марказлар ролини ўйнаган шаҳарчалар давлатнинг илк кўринишлари, кишиларда ижтимоий-сиёсий тасаввурларни шакллантирган маърифий марказлар бўлган. Тўғри, бу даврларга оид ижтимоий-сиёсий идеал ҳақида манбалар учрамайди, бироқ умумий тарихий-маданий жараёнлар, уларга оид топилмалар цивилизация қонунларига мувофиқ айрим фикрларни айтиш имконини беради.

Ўрта Осиё, икки дарё оралиғида қадимда турли типдаги давлат бирлашмалари бўлган. Аҳмонийлар даврида Фарғона ва Чочдан ташқари вилоятларда мутлақ монархия, Кушан давлатида мутлақ теократик монархия, Қангю ва Юечжида чекланган монархияга асосланган конфедератив шоҳликлар, Бақтрияда эса маҳаллий ҳукмдорларнинг наслий бошқариши мавжуд эди². Минг афсуски, ушбу ижтимоий-сиёсий институтларнинг ажодларимиз онгига қандай таъсир қилгани ва, ўз навбатида, ажодларимиз

¹Ртвеладзе Э. Цивилизация, государства, культуры Центральной Азии. – Т.: 2005. – С.50.

²Ртвеладзе Э. Цивилизация, государства, культуры Центральной Азии. – Т.: 2005. – С.55-58.

уларга қандай муносабатда бўлгани ҳақида аниқ маълумотларга эга эмасмиз. Бироқ Қадимги Хитой ва Қадимги Юнон тарихчиларининг қолдирган хабарларига кўра, ўлкамиз халқлари ушбу сиёсий институтлар атрофида бирлашган, ўзининг бошқариш идоралари ва усулларига эга бўлган. Уларнинг ижтимоий-сиёсий идеаллари ҳам ушбу давлат бирлашмалари, ҳукмдор ва амалдорларнинг ҳаёт тарзи чет элликларнинг босқинчилик юришлари, интеграция ва миграция таъсирида шаклланган. Демак, ижтимоий-сиёсий идеал ички ва ташқи омиллар таъсирида шаклланади. Ички омилларга мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, сиёсий институтлар, ҳукмдорлар ва амалдорларнинг ҳаёт тарзи, оддий халққа муносабатлари, маънавий ва маърифий изланишлар киради. Айниқса диннинг етакчи маънавий омилга айланиши билан унда тарғиб қилинган ижтимоий-сиёсий ғоялар маълум бир идеалларга айланади. Жаҳон динларининг юзага келиши билан эса бу жараён кучаяди, диннинг ўзи ҳам сиёсий кучга, халифалик ва черков давлатга, идора институтига айланиши рўй беради. Ташқи омилларга чет эллар билан алоқалар, интеграция, чет элликларнинг бостириб келиши ва ўз тартибларини ўрнатиши, маълум бир табиий сабаблар туфайли миграция кабилар киради. Бу ўринда ўлкамизнинг Ғарб ва Шарқни, Шимол ва Жанубни бир-бирига боғлаб турган минтақа бўлганини ҳам эслаш зарур¹.

Ижтимоий-сиёсий идеалнинг типологик белгилари 1) жамият ва давлатни бошқариш шакллари; 2) этносиёсий тажрибалар ва этнопсихологик муҳит; 3) ахлоқий-маънавий парадигмалар; 4) ижтимоий-сиёсий тажриба ва анъаналар; 5) идеаллаштирилган воқеалар, қаҳрамонлар, образлар; 6) сиёсий идеология; 7) ижтимоий-сиёсий қизиқишлар ва манфаатлар каби ранг-баранг омиллар таъсирида намоён бўлади:

Айнан ушбу энг муҳим омиллар ижтимоий-сиёсий идеални ўзига хос типологик воқеликка айлантиради, уларнинг хусусиятлари эса ижтимоий-сиёсий идеал типологик белгиларининг ижтимоий онгда намоён бўлишини ифодалайди.

Давлат типлари бошқариш шакллари белгилайди. В.В.Ильиннинг классификациясига кўра, давлат типи «халқ – ҳокимият – ҳудуд» триадаси тизимидаги халқ – страт – этнос – миллат, ҳокимият – хусусий – ҳуқуқий – оммавий, ҳудуд – унитар – федерация – конфедерация каби «фундаментал комплекслар комбинацияси» орқали аниқланади. Натижада бир-бирида фарқ қилувчи 27 давлат типи юзага келади². Бу ўринда бизнинг вазифамиз ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг ўта мураккаблигини, улар натижаси сифатида юзага келадиган бошқариш шакллари ра ранг-баранглигини қайд этишдир. Лекин давлат типиди қандайдир бошқариш шакли (шакллари) устуворлик қилади, албатта. Бироқ ушбу бошқариш шакллари ўша даврдаги ва ўша мамлакатлардаги ижтимоий-сиёсий идеални ифода этади дейишга асос бўла олмайди, чунки реал бошқариш шакли билан идеал бошқариш айнан воқеликлар эмас. Шу билан бирга реалликдан, энг аввало мавжуд ижтимоий-сиёсий муносабатлардан келиб чиқишини эсласак, улар идеалга таъсир этмай, унга йўналиш бахш этмай қолмаслигини пайқаймиз.

Ижтимоий-сиёсий идеал мавжуд реалликдан қониқмаслик ва жамият, давлат ҳаётини такомиллаштириш, юксакликка кўтариш истагининг маҳсулидир. Шунинг учун у мутлақ соф утопия эмас. Адолатли давлат, фаровон ҳаёт, инсонпарвар жамият барпо этиш ғоялари маълум бир ижтимоий-сиёсий

¹ Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 398 б.

² Ильин В.В. Политология. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – С.290.

муносабатлар заминида пайдо бўлган. Демак, мавжуд ижтимоий-сиёсий тузум ва муносабатларда ижтимоий-сиёсий идеалнинг куртаклари шаклланган бўлади. Шу нуқтаи назардан мавжуд жамият ва давлатни бошқариш шакллари ижтимоий-сиёсий идеални шаклланиш, ривожланиш, трансформацияга учраши, яъни социодинамикаси ҳақида тасаввурлар беради.

Ижтимоий-сиёсий идеалнинг киши онгида акс этишида ахлоқий-маънавий парадигмаларнинг бетакрор ўрни бор. Айниқса, Шарқ халқларида улар инсон ва жамият камолотининг белгиси сифатида қаралади. Ижтимоий-сиёсий институтлар, лидерлар, ҳукмдорлар ва амалдорлар фаолияти ҳам аввало уларнинг ахлоқий-маънавий фазилатлари билан ўлчанади.

Юқорида келтирилган ва очиб берилган барча омиллар ижтимоий-сиёсий қизиқишлар ва манфаатлар ифодаси маҳсулидир. Инсоннинг барча фаолияти маълум бир қизиқиш ва манфаатларга қурилганидек, кишиларнинг ижтимоий-сиёсий хатти-ҳаракатлари негизида ҳам маълум бир ижтимоий-сиёсий қизиқишлар ва манфаатлар ётади. Бундан ижтимоий-сиёсий идеалнинг шаклланиши ва унинг онгда ифодаси ҳам истисно эмас.

Фойдаланилган адабиётлар:

- [1] Ртвеладзе Э. Цивилизация, государства, культуры Центральной Азии. – Т.: 2005. – С.27-28.
- [2] Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 398 б.
- [3] Ильин В.В. Политология. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – С.290.